

McQueen skildrar värdighet i slaveriets skugga

”Jag vill inte bara överleva, jag vill leva”, säger Solomon Northup (Chiwetel Ejiofor) efter att slavhandlare kidnappat och sålt honom till en godsägare i sydstaterna i Steve McQueens nya film *12 Years a Slave*. Tidigare hade huvudpersonen varit en fri medborgare, som levt med fru och två barn i Saratoga Springs i delstaten New York.

Året är 1841, när två vita män, Brown (Scoot McNairy) och Hamilton (Taran Killam), erbjuder den svarte snickaren Solomon Northup arbete som violinist i New York. Väl där övertalar de honom att följa med till Washington för att spela fiol på en cirkus. Under välkomstmiddagen drogar männen Solomon Northup, som vaknar upp kedjad till händer och fötter. Slavhandlare forslar honom sedan längs Mississippifloden till New Orleans på den amerikanska sydkusten. Här får Solomon Northup lära sig att hans namn är Platt, en förrymd slav från delstaten Georgia.

Efterfrågad handelsvara

Filmen bygger på verkliga händelser. I huvudstaden Washington, som inte tillhör någon delstat, var slaveri vid denna tidpunkt ännu tillåtet. Bomullsindustrin i söder gjorde slavar till en efterfrågad handelsvara, medan nordstaterna successivt avskaffade slaveriet i norr.

Eftersom arbetskraften på plantagerna till största delen var av afrikansk härkomst, kom rasism att prägla godsägarnas inställning till slavväsendet. De såg sig inte sällan som en privilegierad överklass, som hade rätt att förtrycka människor med annan hudfärg.

Steve McQueens *12 Years a Slave* hade premiär den 30 augusti på Telluride Film Festival i USA. Den brittiske filmskaparen, som tidigare regisserat *Shame* (2011) och *Hunger* (2008), har denna gång samarbetat med författaren John Ridley. Tillsammans har de gjort en angelägen film om slaveriets grymhet. Manuset bygger på Solomon Northups självbiografiska berättelse *Twelve Years a Slave* (1853), som Steve McQueen menar är en tidig föregångare till *Anne Franks dagbok* (1947).

Eftersom en vit man, David Wright, hjälpte Solomon Northup att skriva boken har den varit svår att genrebestämma. Dessutom har sättet att klassificera litteratur förändrats över tiden. Boken utkom ett år efter Harriet Beecher Stowes bestseller *Onkel Toms stuga* (1852), med vilken den har vissa likheter. Man har ibland räknat *Twelve Years a Slave* till genren *slave narratives*, som består av före detta slavars berättelser om sina levnadsöden. Strukturen på Solomon Northups skildring är dock mer litterär, varför den även liknar Alex Haleys roman *Rötter* (1976) och Toni Morrisons fiktiva berättelser om svarta.

Egna upplevelser

Numera anser man att Solomon Northup oförvanskat återgivit egna upplevelser från tiden som slav. Eftersom en läsare måste tolka varje litterärt verk mot bakgrund av två horisonter, sin egen och författarens, blir *Twelve Years a Slave* en tidlös betraktelse över förtryckets mekanismer. Berättelsen har för många varit svårare att ta till sig än exempelvis *Onkel Toms stuga*, som betonar kristen kärlek ur ett allmänmänskligt perspektiv.

Både *Onkel Tom* och *Anne Frank* har kommit att tillhöra vår tids kultur-kanon, eftersom verken stödjer en dominerande ideologi, medan *Twelve Years* blivit förbigången i den ”väv som tillhandahåller både kritik och anvisningar angående mänsklighetens livsvillkor” (för att citera filmvetaren Olof Hedling från ett annat sammanhang). Denna brist på uppmärksamhet beror sannolikt på att Solomon Northup representerar en minoritetskultur.

Budgeten för filmversionen var på blygsamma 20 miljoner dollar. *12 Years a Slave* tog sju veckor att spela in i New Orleans och på andra ställen i Louisiana, där Solomon Northup höll till. Att inspelningen skedde på dessa platser är inte oväsentligt för kopplingen mellan psykologi och geografi. Maaret Koskinen (DN 23/11 2012) hävdar att det ”alltid funnits en särskild spänning mellan filmen och arkitekturen”. Även i verkligheten rör vi oss i fantasin. Staden är inte bara en bestämd plats, utan också rörelse och tid. I filmen blir New Orleans ytterligare ett element som förbinder nutid med dåtid.

Sean Bobbit, som ansvarar för fotot i *12 Years a Slave*, har använt formatet CinemaScope (2.35:1) för att få fram den rätta episka karaktären. En förebild för koloriten har varit den spanske konstnären Francisco Goya, som på 1700-talet skildrade brutaliteten under Napoleonkrigen. Patricia Norris har ritat aktörernas klädsel. De återgår delvis på autentiska förlagor som slavar haft, delvis på bildkonst och litteratur men även på jordprover från plantagerna. Färgerna är beigebruna för att illustrera människornas närhet till jorden. Samtidigt skiftar nyanser och detaljer i de olika klädedräkterna för att uttrycka klass-tillhörighet och personlighet.

Dolda talanger

Michael Buster har lärt skådespelarna prata med amerikansk accent och olika varianter av sydstatsdialekt. Solomon Northup uttrycker sig som en bildad storstadsbo jämfört med godsägarna, som ser sig själva som överklass. Slaven äger på detta sätt ett socialt kapital, som de andra saknar. Men eftersom människorna omkring honom inte erkänner dess symboliska värde har han ingen nytta av det.

Plantageägaren Ford (Benedict Cumberpatch) köper slaven Platt och upptäcker att denne har dolda talanger. Som tack för arbetet med att anlägga en kanal för att forsla timmer nedströms skänker Ford honom en fiol. Solomon Northup har svårare att komma överens med den rasistiske förmannen John Tibeats (Paul Dano), som ständigt trakasserar honom. Efter att ha blivit hotad med prygel, slår Solomon Northup slutligen tillbaka. Förmannen ber om förlåtelse men åter-kommer med några av sina vänner, som försöker lyncha den uppstudsige slaven.

För att rädda Platts liv säljer Ford honom vidare till Edwin Epps (Michael Fassbender), som menar att Bibeln ger honom och andra godsägare rätt att misshandla slavar som inte sköter sig. Edwin Epps har dock en favorit i den svarta flickan Patsey (Lupita Nyong'o), som han våldtar dagligen. Det får den försmådda godsägarfrun (Sarah Paulson) att vid upprepade tillfällen misshandla och förödmjuka Patsey. Godsägaren är i sin tur svartsjuk på alla män, som kommer i flickans närhet. Trots dessa svårigheter plockar hon mer bomull än någon annan.

Utdragen misshandel

Under en utdragen scen får vi se godsägaren piska Patsey, tills huden på hennes rygg blir till blodiga slamsor. Orsaken är att hon lämnat gården för att skaffa en bit tvål så att hon kan

tvätta sig ordentligt efter de långa arbetsdagarna, något som godsägarfrun nekat henne.

Misshandeln blir en vändpunkt för Solomon Northup, som bryter sönder sin fiol i vanmakt.

Kanadensaren Bass (Brad Pitt) kontrasterar mot övriga rollgestalter. Han är en av få vita med mänskliga karaktärsdrag. Han säger sig vara emot slaveriet, en åsikt som man vid den här tiden kallade abolitionism. Denna rörelse försökte åstadkomma ett tillägg till den amerikanska författningen så att den förbjöd medborgare att hålla slavar. Abolitionisterna, som hade sitt ursprung hos kväkarna, fick dock sitt genombrott först på 1830-talet.

Kanske hade Bass läst *Onkel Toms stuga*, som utkom när Solomon Northup varit slav i mer än tio år. Brad Pitt passar dock inte riktigt för rollen, eftersom han, med Kerstin Gezelius' ord om Meryl Streep (DN 9/11 2008), nått den ”punkt när riktigt stora karaktärsskådespelare inte längre kan gömma sig i sina karaktärer, när deras skådespelarpersona slår ut deras rollgestaltningar”.

En modern Job

12 Years a Slave handlar ytterst om hur begrepp och värden, som vi tagit för givna, en dag kan hamna utom räckhåll för oss. Den mäktiga staten som ena stunden varit god mot samhällsmedborgarna, kan i nästa ögonblick börja förtrycka minoriteter. Biopubliken förstår att det lika gärna kunde ha varit någon av dem som hamnat i denna fruktansvärda situation.

Liksom det är angeläget att ta del av Anne Franks liv, är det viktigt att minnas Solomon Northups öde. Han är en modern Job, som förlorar allt utom sin värdighet. Trots svåra umbäranden förfaller han varken andligt eller moraliskt, även om han stundtals måste välja överlevnad framför moralen – ett tidlöst motiv som ofta återkommer i olika berättelser.

Varje bildruta i *12 Years a Slave* är ett stycke poesi utan att försköna verklig-heten eller blunda för det råa. Hans Zimmers moderna tonskapelser ger ytterligare djup åt filmens universella tematik, som är aktuell även i vår tid: Människan behöver mer än arbete, mat och husrum för att kunna leva. Annars handlar det bara om att överleva.

© Torgny Lilja (2014)